

Sanders Iván

Rendbogyó beszédek

Scheiber Sándor Könyve, Válogatott beszédek
Válogatta és szerkesztette: Kőbányai János
Múlt és Jövő, 1994. 429 o.

Scheiber Sándor halálának tízéves évfordulóján

Scheiber Sándor alakja, egyénisége elválaszthatatlan munkásságától, annak ellenére, hogy inkább szemérmesen tartózkodó ember volt, semmint beszédesen kitárulkozó. Jó néhány interjút adott életében, de önfeltárót, befelé nézőt keveset.¹ Nem tartotta magát jó interjúalanynak. Amikor Nádor Tamás egy vele folytatott – egyébként szokatlanul mélyreható, reveláló – beszélgetésben munkamódszerének

lelki rugóiról faggatta őt, a kérdést elhárította: „Nem foglalkoztam efféle önvizsgálattal.”² Sokan úgy gondolják, hogy az önvizsgálódás hiánya teszi lehetővé a zavartalan alkotómunkát. Az idős Lukács György mondta egyik francia tisztelőjének: azért maradt meg öregkorára is friss és munkabíró, mert „je n'ai pas de vie intérieure” – nincs benső életem. Scheiber Sándornál ilyesméről szó nincs. Fegyelmezettség,

mértéktartás – s nem lefojtott érzelmek – tartják őt vissza a folyamatos önelemzéstől. Ám amikor beszédeiben nagy ritkán megnyilatkozik, és érzelmi életének intim szféráit érinti, ezt olyan természetesen, őszintén, oly kendőzetlen nyíltsággal teszi, a hatás döbbenetes. Hetvenedik születésnapján elmondott beszéde, tán legmegrendítőbb számadása életéről, tulajdonképpen ünneprontó beszéd. Már a felütés is komor: „Ha a 70. születésnap az öregkor nyitánya, nincs mit örülnöm neki.” Azután imádott édesanyjáról hirtelen ezt mondja: „Gyermek- és ifjúkoromat megkeserítette, hogy öcsémet jobban szerette.” Teljesítményeit irgalmatlanul lekicsinyli: „én nem vagyok nagy tudós, csak egyedül maradtam. Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak.” Utána még szigorúbb, önmarcangoló kérdések következnek: „Hol végződik a mívész, és hol kezdődik a művészet? Hol végződik a

mesterség, és hol kezdődik a mester?”

Van ezekben a súlyos scheiberi mondatokban valami kérlelhetetlen. A mondat általában rövid, tömör, tapintatlanul célra törő. Attól emelkedett, hogy egyszerű és póztalan; attól ünnepeyes, hogy szikárságában is emberi. Mert végső soron mégiscsak mérték- és távolságtartó ember volt Scheiber Sándor. Saját leányának esküvőjén elmondott köszöntője se nem visszafogottabb, se nem áradozóbb többi esküvői beszédénél. „Mi nem szoktunk érzelmeinkről beszélni, szavak nélkül is megértjük egymást” – mondja gyermekének az esküvői baldachin alatt. Szüleit egy életen át gyászolja. Mindkettőt a háború alatt veszítette el, édesanyját 1944-ben a Vadász utcai „védett” házba behatoló nyilasok ölték meg, szinte a fia szeme láttára. Egy lélekbúvár bizonyára a túlélő fiúgyermek bűntudatát olvasná ki a tragédia gyakori felelevenítéséből, de ő – habár kedvenc szava a „búvárkodás” – ilyen mélyre nem száll alá. Nem mintha ő is takargatni vagy megtagadni akarná belső életét. A vallomás kikívánkozik. A már említett Nádor Tamás-interjúból megtudjuk, hogy „van egy levelekből egybeálló önéletrajzom, mely mindazt tartalmazza, ami velem s bennem az elmúlt negyedszázadban történt. New Yorkban élő sebész öcsémnek írom őket; 1956 óta vagy négyszáz levelet... Ha egyszer valakit érdekelni fog, e levelek fotókópiáját olvasva belelapozhat az életembe.”³ Szüleire természetesen azért is hivatkozik oly gyakran, mert mint rabbi hiszi és hirdeti, hogy a család áll a zsidó élet középpontjában. A beszédgyűjtemény *A baláltól az életig* című, legterjedelmesebb fejezetének darabjaiban, de másutt is a kötetben, főleg felsorolásokban, megfigyelhető a hagyományos hierarchia: először jön a szülő, aztán a testvér és csak utána a hitves és a gyerek.

Sokfajta felsorolással, enumerációval találkozunk a válogatásban. Lehetetlen beszélni például modern zsidó és ezen belül magyar zsi-

dó történelemről egyes, túlságosan is jól ismert számadatok – hatmillió, hatszázezer, maradék egytized stb. – ismételt felemlítése nélkül. Sokatmondó statisztikára hívja fel figyelmünket a kötet végi szerkesztői jegyzet: „A Haláltól az Életig című fejezet kialakításakor 513 temetés, 53 sírkőavatás, 69 házasságkötés, 8 bár–micvó és egy körülmetélés során elmondott útravalóból válogattunk.” Scheiber beszédeiben többször visszatér szeretett tanintézményének háborús veszteségére: 90 felavatott rabbi, 39 rabbijelölt, 61 szeminarista.

Azt is mondhatnánk persze, hogy a hitszónoklat maga – akár egy görög kardal vagy egy középkori ballada – ismert sémákat váltogató, zárt műfaj. Nemegyszer sötét vízióval, egy tragédia felelevenítésével kezdődik, majd vigaszban, dicséretben, a hit kinyilatkoztatásában oldódik fel. A keret legtöbbször bibliai vagy talmudi idézet, esetleg midrásbeli tóramagyarázat, aggáda vagy más elbeszélés, példázat, tanítás. Scheiber Sándor – a magyar rabbinikus hagyományt követve – inkább a mondakörök kincsestárához vonzódott, az aggáda hajlékony, fantáziadús anyaga jól illett irodalmi szemléletéhez, ízléséhez. Példaképe ebben is, mint sok másban: Heller Bernát, akit az aggáda legnagyobb mesterének tart. Beszédei tehát több ponton is kapcsolódnak a zsidó homiletika fontosabb hagyományaihoz, bár ennek ellenére rendhagyó beszédek ezek – már azért is, mert Scheiber nem volt hitszónok, sem prédikátor; egyáltalán nem volt orátor típus. Elsősorban „búvárkodó” tudós volt, azután lelkipásztor és tanítómester. (A teológus megjelölést is kerülte, főleg nem zsidó papokra, egyházi emberekre alkalmazta. Kijelentése [1950–ben], miszerint „mi nem teológusokat képeztünk, hanem tudományosan képzett papokat adtunk a társadalomnak”, nemcsak a korszellemet: saját legmélyebb meggyőződését is tükrözi. Egy interjúban a *Vigilia* című folyóirat munkatársa a hit szerepéről tesz fel kérdéseket, melyekre ő

így válaszol: „Nézze, a kifejezetten tudományos jellegű és az általános emberi vonatkozású témákban elmondom a véleményemet, de a teológiát hagyjuk a szakemberekre.”⁴⁾

A hagyományos papi elokvencia is voltaképp távol állt Scheibertől. Azt a fajta „magas röptű” beszédstílust, melyet legszínvonalasabban Löw Immánuel képviselt a magyar zsidó hitéletben, csodálta ugyan, de nem igazán követte. Az ő stílusában az előbeszéd közvetlensége dominál, bár mindig érezzük a költői felhangokat: a modern, „nyugatos” líra kifinomultságát éppúgy, mint a biblikus nyelvezet veretességét, puritanizmusát. Ha tisztán irodalmi szempontból vizsgáljuk Scheiber Sándor szövegeit, természetesen fel kell figyelnünk hivatkozásaira, idézeteire. A divatos posztmodern irodalom tele van át- és beemelésekkel, „vendégszövegekkel”. Egy nemrégiben megjelent Esterházy Péter-monográfia szerzője azt a címet adta könyvének: *Idézetvilág*. Bizonyos értelemben Scheiber Sándor beszédei is idézetvilágot tárnak elénk. Bár míg a posztmoderneknél tudatosan „lefokozzák”, relativizálják idézett szövegeiket, Scheiber beszédeiben még a kevésbé értékes felhasznált anyag is megnevesedik. Páratlan művésze volt magának az idézésnek, csalhatatlan érzékkel gyűjtötte, válogatta, alkalmazta irodalmi idézeteit. Voltak persze kedvencei. Elsősorban Arany, Ady, József Attila – Radnótitól érdekes módon ritkábban idéz, bár nem egy megnyilatkozásában érzünk Radnóti-áthallást („Oly korban éltek ti e földön” – olvassuk egyik rabbiavató beszédében). De jó néhány ismertté vált mondat, cikk- vagy esszérészlet is valamilyen formában belopakodott szövegeibe, különösen ha az idézett mű vagy szerzője egy ideig az érdeklődés homlokterébe került. Mert számára csakugyan a kiragadott gondolat – s nem eredete – volt fontos. Előszeretettel idézi Kosztolányit, Thomas Mannt, Malamudot, de ugyanolyan természetességgel hivatkozik Földi Mihály, Vicki Baum és

Howard Fast műveire. És találunk utalásokat még jelentéktelenebb szerzőkre vagy éppen séggel egy Broadway-musical dalszövegére. Az adott kontextusban azonban ezek is felértékelődnek. Mint ahogy Kiss József nem túlságosan jelentős háborús versei is felmagasztosulnak abban a megrázó szózatban, melyet Pécs életben maradt zsidó híveihez intézett 1945 őszén. Nemcsak azért lenyűgöző hatása, katarikus ez a beszéd, mert mesterien szövi bele Kiss József verssorait, hanem mert már akkor absztrahált, művészi formába: lidérces vízióba, egy groteszk mesébe sűríti a magyar zsidó tragédiát. Pedig – mint ezt a *vigilia*beli interjúból megtudjuk – dörgedelmesebb beszédet vártak tőle a pécsi hitközség akkori vezetői: „Az... előjáró azt kérte tőlem, hogy jól mossam meg a hívek fejét, mert nem járnak templomba. »Ha erre van szükség, akkor nem alkalmas személyhez folyamodtak, én erre nem vagyok képes – feleltem. – Nekem magamnak is éles dialógusom van Istennel.«”⁵

Mint rabbi és mint kultúrember Scheiber Sándor figyelemmel kíséri és reagál is újdonságokra, társadalmi és kulturális fejleményekre, divathullámokra. Bizonyos fokig idézeteiből is lemérhető a korízlés. A háború utáni években például gyakran idéz Márai Sándor és Thornton Wilder egyes műveiből. Nagy hatású író volt mindkettő ebben az időben, polgári körökben illett őket olvasni. (Tegyük hozzá, hogy még az ötvenes évek elején elmondott beszédeiben is sűrűn idéz az akkor már emigráns Márai könyveiből, amikor tehát ez már nem volt teljesen kockázatmentes cselekedet.) Később felfedezte a maga számára az újabb zsidó irodalmat, olyan szerzőket, mint Singer, Malamud, Wiesel; a hatvanas–hetvenes években szorgalmas olvasója a *Nagyvilágnak*. És ekkor írt beszédeiben nemegyszer utal – megkapó hasonlatok formájában – a tudomány, a technika legújabb vívmányaira.

Könyvének olvasásakor felmerülhet bennünk

a gyanú, hogy túl készségesen igazodik a változó korszakok elvárásaihoz. Igen érdekeselek és tanulságosak ebből a szempontból az 1948 és 56 között elhangzott beszédek. Mint mindenki, aki akkor a nyilvánosság előtt szerepelt, ő is tesz engedményeket, gesztusokat a hatalomnak. Kötelességtudón idéz szovjet „tudósok” vallásellenes írásaiból, a *Szovjet Kultúra* című lapból stb. Néha úgy érezzük, túlzottan óvatos. Egyik akkoriban elmondott beszédének jegyzetében még az Országos Rabbiképző Intézet régi nevét is kipontozza, amit csak egyféleképpen tudok magyarázni: ha nem volt muszáj, nem akarta a jegyzet olvasójának eszébe juttatni (1952–ben vagyunk!), hogy az Intézet egykor I. Ferenc József nevét viselte. De hát ezek apróságok. Ha gondosan végigolvassuk ötvenes és hatvanas évekbeli szövegeit, arra jövünk rá, hogy – ellentétben sok más akkori vallási vezetővel – Scheiber Sándor nem kompromittálta magát, nem volt miért szégyenkeznie később. Sőt, akár a merészebb tollforgatók akkortájt, olykor kiszól, ránk kacsint elmondott–leírt szavai mögül. Dunaföldvári emlékbeszédeben például úgy említi meg Sztálinváros nevét, olyan szenttelen pedantériával, mintha a helységet örök időktől fogva úgy hívták volna. És egy Kol Nidré-beszédeben, melyet a Magyar Rádió is közvetített 1957. október 4–én, az „elköltözöttek” szót használja sorozatosan, amelyen – úgy érezzük – nemcsak az elhalálozottakat érti, hanem tán az 56 őszén eltávozottakat is; imádkozik tehát – a Rádió nyilvánossága előtt – a disszidensekért.

Igazán nem lephette meg Scheiber Sándort, hogy az új társadalmi berendezkedésben bizonyos követelményeknek kell eleget tennie. Ősi beidegződések működtek benne. Számára – hiszen egy sokat üldözött nép lelkipásztora volt – magától értetődő, hogy a mindenkori cézárnak meg kell adni, ami a cézáré. Azt is észre kell vegyük azonban, hogy amikor szociális igazságról és igazságtalanságokról beszél, nem-

csak szólamokat fúj. Már egy korai, 1942-ben elhangzott beszédében is – Nebukádnecár szoborvíziójára utalva – a gazdagok, sőt az egész társadalom önzését ostorozza: „Félelmetes szobor, megrendítő valóságnak, korunknak szimbóluma. Melle és karjai ezüstből valók. Társadalmunk az ezüstrrel, amelyen kenyeret és életet lehetett volna adni millióknak, szívét vontta be áthatlan réteggel, hogy ne érezze mások szenvedését. A kezét vontta be ezüstrrel, hogy ne is tapinthatja ki az érverést lázas embermilliók pulzusán.”

Későbbi beszédeiben is meglehetősen keserűen nyilatkozik „hitközségek és magánosok szűkmarkúságáról”. De másképp is bizonyítja integritását Scheiber Sándor; ezért is megszívlelendők a legsötétebb Rákosi-korszakban született beszédei. Érti ezekben az években a végveszélyt, küzd a fennmaradásért: „Azon kell lennünk, hogy – végső esetben – Intézetünk átalakulhasson és megmaradhasson a zsidó tudomány kutatóintézetének.” Realitásérzéke akkor sem hagyja cserben, amikor új tanítványaihoz szól: „Nem kecsegtetek benneteket fényes reményekkel, mert nem kedvez a vallásoknak a jelen.” Egy 1954-es évzárón pedig – finoman, bár félreérthetetlenül – kivándorlásra buzdítja végzős növendékeinek leendő híveit: „Ha a zsidó sors megnyugtató megoldását ti sem találnátok meg a diaszpórában, irányítsátok híveitek tekintetét oda, ahonnan Tanunk ered és az Örökkévaló igéje.” Nagy bátorság kellett ahhoz, hogy abban az elzárt és megfélemlített világban egy rabbi ezt így kimondja. De Scheiber Izraellel kapcsolatos bátor kiállásaival egyébként is magára haragította – akkor is, később is – nemcsak az egyházügyek hivataltosait, a zsidó hitközség korifeusait is. 1950-ben, amikor Magyarországon a zsidó államot már az „imperialisták szekértolójának” nevezték, Scheiber ekképpen jellemzi az újjászületett Izraélt: „Az én népem keménynyakú nép, de szeret álmodozni. Az én népem hisz a

csodában, hiszen életét is csodának köszöni.

Szárnyakon szállnak haza Kelet régi törzsei, hajóknak százai érnek partot s kardtól megmenekült ezrei özönlének a föld felé.

Gépmadarak az égen nem halált, de életet visznek az országba; a tenger drága rakományt, emberéletet szállít a föld felé.”

Egy néhány évvel ezelőtt megjelent tanulmányból⁶ megtudunk egyet és mást Scheiber Sándor és a hitközségi vezetők felhőtlennek éppen nem mondható viszonyáról. Mint a Rabbiszeminárium igazgatója, Scheiber némi függetlenségre tett szert – nemzetközi tekintélye bizonyos védeltséget nyújtott. Mindamelllett a legkülönbözőbb vádak érték őt még a hatvanas, hetvenes években is. Bizalmas hitközségi feljegyzések szerint ő volt az „izraeli követség kedvence”, a Rabbiszeminárium pedig a cionista szervezkedés központja. Ennek az ellentétnek számos részlete máig tisztázatlan, de nem vitás, hogy pozícióharc folyt a Rabbiképző igazgatója és a hitközség vezetősége között, és ebben mindkét félnek megvoltak a szövetségesei, a sajátos harcmodora. Annyit azért megállapíthatunk, hogy a konfliktusban Scheiber Sándor más szellemiséget képviselt, mint a hitközségi kiskirályok; benne inkább megvolt a képesség és hajlandóság, hogy felülemelkedjen kicsinyes intrikákon.

Egyszerre volt engedékeny és szigorú, megértő és nagy igényű. Ezt híven tükrözik beszédei, sőt minden egyes írása. Főleg ezért mondtuk előljáróban, hogy személye élválaszthatatlan munkásságától. Ugyanaz az ember, aki tanítványaival, híveivel szemben legtöbbször elnéző volt, „erélytelen”, mint ő maga mondja egy helyütt, egyes dolgokban hajthatatlannak bizonyult. Szörnyülködve mesélte egyszer, hogy felkereste őt egy nő, elzokogta, hogy idős apját, amikor már nem bír vele, megveri, és könyörgött neki, hogy oldozza őt fel. „Elküldtem”, mondta Scheiber. Nem azon volt megütközve, hogy ez a nő gyóntató atyának nézte, ha-

nem azon, hogy ilyesmi egyáltalán megtörténhet. A döbbenet hangján mondta később Kol-Nidré-beszédében: „Anya temetésén voltam, amelyre nem jött el fia; apáén, akit leánya megütött.”

Felvilágosult, liberális rabbinak tartotta magát. Visszautasította a marxista tételt, miszerint a papok „varázslók és sámánok utódai”. Ugyanakkor beszédet tart a hit varázspálcájáról, és bevallja (igaz, 1942-ben), hogy ő nagyon is megérti azokat, akik régen „a Messiás eljövetelének idejét számígtatták, jósolgatták”. Mint modern rabbi, tiszteletben tartja mások hitét, mint tudós, érdeklődik az összehasonlító vallástörténet iránt, de amikor például Leo Baeckről elmeséli, hogy az ősz rabbi Theresienstadtban egy szemeteskoscsi elé fogva is etikáról, vallásról értekezett, nem szégyelli hozzatenni: „Ezt csak zsidó tehette...” A régi Zsidó Gimnáziumra emlékezve is ellágyul: „Fedelünk volt és kenyerünk volt, nem klasszicizált, ékestógájú Alma Mater, hanem könnyeiből is mézet sajtoló zsidó anya.” „Anyánk dalát – mondja egy ifjú nászpárnak – soha művész nem tudná úgy elénekelni.” Helyesen állapítja meg Kőbányai János kötetnyitó esszéjében, hogy Scheiber Sándor mondatai, képei, szimbólumai biztosan egyensúlyoznak „szívet markoló érzelmesség és az érzelgősség határán”. Találunk pesze itt-ott igénytelenebb fogalmazást, közhelyet (zenész temetésén elmondja, hogy a „húr elpattant”, háború utáni megmaradottokról, hogy ők az „életre ítétek” stb.), de ami igazán meglepő, az az, hogy egy ilyen tekintélyes terjedelmű válogatásban milyen kevés azoknak az erőtlenebb beszédeknek a száma, melyekben csupán a rutint érezzük.

E kötet megjelenése előtt még Scheiber tisztelői, műveinek ismerői is úgy gondolhatták, hogy Geníza-kutatásai, a *Feliratok*, a *Kódexmaradványok*, a *Folklór és tárgytörténet* kötetei mel-

lett alkalmi beszédei alighanem egy munkás élet melléktermékei. A megjelent kötet alaposan rációfol erre a feltevésre. Épp ezért helyénvaló, hogy Kőbányai egyszerűen *Scheiber Sándor Könyvének* nevezte el a válogatást. Méltó cím, hiszen ebben a könyvben fogalmazódik meg legékezebben a scheiberi örökség és üzenet, amely arra a három célpontra irányul, amelyet a volt tanítvány: Schmelczer Kornél (Menahem Schmelczer) Scheiber három nagy szerelmének nevez⁷ – könyvekre, emberekre, a tudományra. De még meglehet az is, hogy a válogatott beszédek kötete – legalábbis a magyar zsidóság körében – Scheiber legfontosabb könyvévé válik, hisz egy kicsit félszázad magyar zsidó krónikája is, és a maga módján vallomás a szerző magyar zsidó énjéről. (Önvallomás tulajdonképpen Kőbányai János bevezetője is, méghozzá arról, hogyan fedezte fel a scheiberi példa nyomán zsidó önmagát.)

„Scheiber meg akart örökíteni mindent, ami magyar zsidó” – olvassuk Komoróczy Géza a *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiájához* írt bevezető tanulmányában.⁸ Teszi ezt Scheiber beszédeiben is, de úgy, hogy az átmenett örökség bármikor felújítható.

JEGYZETEK

1 *Lásd* A Vigilia beszélgetése Scheiber Sándorral. Vigilia, 1982. 11. 823. o.

2 *Nádor Tamás*: Ex Libris. Budapest, Gondolat, 1986. 376. o.

3 *Uo.*, 380. o.

4 Vigilia, i. m., 823. o.

5 *Uo.*

6 *Csorba László*: Izraelita felekezeti élet Magyarországon a vészkorszaktól a nyolcvanas évekig. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 1990. 2. köt. 61–190. o.

7 *Lásd* Menahem Schmelczer: Scheiber professzor szeretett könyvei. In: A Scheiber-könyvtár katalógusa. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1992. vii–x. o. Újranyomatulva in: Seven Tributes In Memory of Alexander Scheiber (1915–1985). New York, 1995. 23–25. o.

8 *Scheiber Sándor*: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája – 1847–1992. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995. 12. o.